

ACADEMIA ROMÂNĂ

FILIALA TIMIȘOARA

Institutul de Cercetări Socio-Umane „Titu Maiorescu”

STUDIA BANATICA

SERIES HISTORIA

Anul II

2025

**ACADEMIA ROMÂNĂ-FILIALA TIMIȘOARA
INSTITUTUL DE CERCETĂRI SOCIO-UMANE
„TITU MAIORESCU”**

STUDIA BANATICA

SERIES HISTORIA

Anul II

**EDITURA MEGA
Cluj-Napoca
2025**

***Studia Banatica. Series Historia* este revista Institutului de Cercetări Socio-Umane „Titu Maiorescu”, publicată sub egida Academiei Române, filiala Timișoara.**

Comitetul științific

Prof. univ. dr. Sorin-Cristian AILINCĂI

Universitatea din București

CS I dr. Dan APARASCHIVEI

Academia Română, Institutul de Arheologie Iași

Dr. Ligia BOLDEA

Cercetător independent, Reșița

CS I dr. Vitalie BÂRCĂ

Academia Română, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

Dr. Costin FENEȘAN

Cercetător independent, București

Prof. univ. dr. Mihai GLIGOR

Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

CS I dr. habil. Florin GOGĂLTAN

Academia Română, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

Prof. univ. dr. Rudolf GRÄF

Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca/

Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane, Sibiu

Conf. univ. dr. Vasile RĂMNEANȚU

Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. univ. dr. Wolfram SCHIER

Freie Universität Berlin, Germania

Colegiul de redacție

Prof. univ./CS I dr. Florin DRAȘOVEAN – director

CS I dr. habil. Adrian MAGINA – redactor-șef

CS III dr. Victor BUNOIU – secretar de redacție

CS II dr. Victor Cristian SAVA – membru

CS III dr. Cristian FLOCA – membru

Materialele trimise spre publicare în *Studia Banatica. Series Historia* sunt așteptate pe adresele de email: isbtm@academiatm.ro sau adimagina@gmail.com.

Revista *Studia Banatica* continuă publicația „Revista de Studii Banatice”, publicată în perioada 2010-2013.

ISSN 3090-9643

ISSN-L 3090-9643

STUDIA BANATICA
SERIES HISTORIA

Anul II

2025

CUPRINS

ARHEOLOGIE

- Marian-Bogdan CONDURĂȚEANU, Mihai GLIGOR, *Valurile timpului probabilistic și rolul evenimentelor Miyake în degradarea preciziei calibrărilor C¹⁴. Cu referire la platoul Hallstatt și datele din spațiul intracarpatic* 7
- Silviu ENE, Dorel MICLE, Silviu ILIUȚĂ, Alin DIACONU, *O posibilă așezare Vinča necunoscută în sudul orașului Ciacova* 41
- Victor Cristian SAVA, Adrian Cristian ARDELEAN, Daniela SAVA, Adriana SĂRĂȘAN, *Așezări fortificate și dinamici culturale în eneoliticul timpuriu din regiunea Mureșului de Jos* 57
- Victor BUNOIU, Sorin FORȚIU, Bogdan CRAIOVAN, Yobbágy – *redescoperirea unui castellum din Banatul medieval* 77
- Cristian FLOCA, *Arheologia bisericilor de lemn. Studiu de caz: biserica de lemn „Pogorârea Duhului Sfânt” din Sartăș, jud. Alba* 125

ISTORIE

- Adrian MAGINA, *Toponimie și limbaj vernacular în documentele latine privind Banatul medieval: identitatea etnică a celui care scrie sau identitatea etnică a teritoriului?* 149
- Alexandru FODOR, *Aspecte ale vieții culturale și artistice în banatul de Caransebeș-Lugoj* 159
- Sandra HIRSCH, *Sectoarele economiei urbane reflectate prin ocupațiile locuitorilor evrei din Timișoara (prima jumătate a secolului XVIII)* 167

Florin BOGDAN, <i>Cărți românești vechi din colecțiile bibliotecii metropolitane București. Tipăriturile de la Buda</i>	175
Constantin-Tufan STAN, <i>Dascăli români din Banat în perioada dualismului. Studiu de caz: învățătorul Ioan Marcu</i>	183
Vasile CRISTEA, <i>Alexandru Borza - cercetător și protecționist al naturii din Banat</i>	201
Mihăiță-Silviu BALUȚĂ, <i>Vizita studenților cehoslovaci în România (1927): un episod al cooperării academice interbelice</i>	215
Eusebiu NARAI, <i>Activitatea Micii Înțelegeri în primul trimestru al anului 1933, reflectată în paginile cotidianului „Vestul” din Timișoara</i>	223
Dumitru TOMONI, <i>Mărturii din arhiva C.N.S.A.S. privind rezistența anticomunistă din Banatul de nord-est. Cum a fost capturat maiorul Vasile Duma?</i>	245
Vasile RĂMNEANȚU, <i>Aspecte referitoare la exportul din întreprinderile județului Timiș din anul 1983 consemnate în rapoartele Securității și ale organelor județene și centrale</i> ..	257
Norme de redactare	267

SUMMARY

ARCHAEOLOGY

- Marian-Bogdan CONDURĂȚEANU, Mihai GLIGOR, *Probabilistic Time Waves and the role of Miyake events in the degradation of the precision of ¹⁴C calibrations. With reference to the Hallstatt Plateau and the data from the intracarpatic region* 7
- Silviu ENE, Dorel MICLE, Silviu ILIUȚĂ, Alin DIACONU, *A Possible Unknown Vinča Site South of Ciacova City* 41
- Victor Cristian SAVA, Adrian Cristian ARDELEAN, Daniela SAVA, Adriana SĂRĂȘAN, *Enclosed settlements and cultural dynamics in the Early Eneolithic of the Lower Mureș Region* 57
- Victor BUNOIU, Sorin FORȚIU, Bogdan CRAIOVAN, Yobbágy – *Rediscovery of a castellum from the Medieval Banat* 77
- Cristian FLOCA, *The Archaeology of wooden churches. Study case: Wooden church „Descent of the Holy Spirit” from Sartăș, Alba county* 125

HISTORY

- Adrian MAGINA, *Toponymy and vernacular language in Latin documents regarding medieval Banat: the ethnic identity of the scribe or the ethnic background of the territory?* 149
- Alexandru FODOR, *Aspects of cultural and artistic life in the banat of Caransebeș and Lugoj* 159
- Sandra HIRSCH, *Urban economy reflected by the occupations of Jewish residents of Timișoara (first half of the 18th century)* 167
- Florin BOGDAN, *Old Romanian books from the collections of Bucharest metropolitan library. Buda prints* 175
- Constantin-Tufan STAN, *Romanian teachers from Banat during the period of dualism. Case study: teacher Ion Marcu* 183

Vasile CRISTEA, <i>Alexandru Borza - researcher and nature conservationist in the Banat region</i>	201
Mihăiță-Silviu BALUȚĂ, <i>The visit of Czechoslovak students to Romania (1927): an episode of interwar academic cooperation</i>	215
Eusebiu NARAI, <i>The activity of the Little Antante in the first quarter of 1933, reflected in the pages of the daily <the West> from Timișoara</i>	223
Dumitru TOMONI, <i>Testimonies from the C.N.S.A.S. archive on the anti-communist resistance in northeast Banat. How was major Vasile Duma captured?</i>	245
Vasile RĂMNEANȚU, <i>Aspects related to exports from companies in Timiș County in 1983, as recorded in reports by the Securitate and county and central party authorities</i>	257
Editorial style	267

TOPONIMIE ȘI LIMBAJ VERNACULAR ÎN DOCUMENTELE LATINE PRIVIND BANATUL MEDIEVAL: IDENTITATEA ETNICĂ A CELUI CARE SCRIE SAU IDENTITATEA ETNICĂ A TERITORIULUI?

*Adrian Magina**

Cuvinte cheie: toponimie, vernacular, Banat, medieval documente, identitate etnică

Keywords: toponymy, vernacular, Banat, medieval documents, ethnic identity

Toponymy and vernacular language in Latin documents regarding medieval Banat: the ethnic identity of the scribe or the ethnic background of the territory?

Abstract: Demographics, toponymy or ethnical background are difficult and sensitive topics, at least for medieval Central Europe, where different ethnicities live and interact. The southern parts of the Hungarian kingdom (nowadays province of Banat) was in the Middle Ages, like in the present, a multi-ethnic and multi confessional territory. However, we analyse the data mostly from the first half of the 14th or 15th century, in the case of the present day Banat we cannot know the real number of each of the populations mentioned as living in this territory. Because the sources are few and not very conclusive, continuities or discontinuities were highlighted by every national historiography and interpreted according to their own interests. The present analysis began with the following question: can we define ethnic realities in a given area based on the vernacular expressions found in Latin documents issued by various forums in the medieval Hungarian kingdom?

It is quite risky to accept as irrefutable the idea that toponymy reflects the ethnic identity of the territory, because we cannot be certain that it does indeed capture the situation on the ground; rather, it offers clues about the ethnicity of the person involved in the perambulation or the person writing the document.

Analiza de față se dorește a fi o incursiune în complicata problematică a toponimiei medievale de pe teritoriul cuprins între Mureș, Dunăre, Tisa și munții Carpații. De la bun început trebuie să menționez că este o chestiune dificil de abordat, deoarece implică atât analiza de tip istoric, cât și lingvistic. În investigația mea am pornit de la următoarea întrebare: putem defini realități etnice într-o anumite zonă pornind de la expresiile vernaculare întâlnite în documentele latine emise de diverse foruri din regatul medieval maghiar?

Întrebarea mi s-a părut legitimă, deoarece adesea s-a făcut abuz de prezența acestor expresii din limba vorbită în actele latine, o modalitate facilă pentru mulți istorici și lingviști de a face atribuiri etnice, de a susține sau combate anumite puncte de vedere. Sursele la care fac apel în această investigație sunt documentele din secolele XIV-XVI care au legătură directă cu părțile inferioare ale regatului (*partes regni Hungarie inferiores*), adică Banatul actual. Cercetarea mea se limitează temporal la mijlocul secolului al XVI-lea, deoarece de atunci, în redactarea textelor, începe să fie folosită în scris din ce în ce mai mult limba maghiară.

* Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane „Titu Maiorescu” Timișoara, email: a.magina@academiatm.ro

Nefiind lingvist, îmi este greu să definesc din punct de vedere metodologic formula aplicată în cazul de față. Fără îndoială, de folos ar fi studiile de toponimie și lingvistică aplicată la realitățile istorice medievale, dar, din păcate, acestea sunt destul de puține. Chiar dacă există contribuții valoroase, scrise mai mult în perioada interbelică, multe dintre acestea au fost influențate de ideologia epocii, de aceea, cel mai adesea, determinările lor pot fi considerate părtinitoare, tributare curentelor în care s-au încadrat diverșii autori, indiferent din ce istoriografie fac parte. Din acest considerent, am încercat să evit concluziile la care acești istorici și lingviști au ajuns, cu toate că sursele folosite în cercetările lor își păstrează în continuare valabilitatea informațională.

Cu puține excepții, în privința actualei zone a Banatului, acest tip de abordare istoriografică lipsește aproape în totalitate,¹ cu toate că abordări mai generale, care privesc Transilvania, ating într-o anumită măsură și realitățile medievale bănățene.² De aceea, m-am limitat la analiza expresiilor în vernacular, la plasarea lor în contextul istoric, și, bineînțeles, la emiterea unor concluzii, atâta cât o permit sursele folosite. Un aspect care încurcă și mai mult înțelegerea realităților etnice este dat de lipsa oricăror date statistice privind numărul populației de pe teritoriul de la sud de Mureș înainte de venirea Habsburgilor. În faza actuală a cunoștințelor istorice, pentru secolele XIV-XVI se pot face doar estimări generale, despre care nu avem nicio certitudine că reflectă realitatea acelei epoci. Astfel, Banatul a fost considerat una din cele mai slab populate regiuni ale regatului maghiar, dar chiar și așa se poate considera că la finalul secolului al XV-lea și începutul celui următor (epoca dinastiei Jagiellone) între Dunăre, Mureș, Tisa și Carpați trăiau undeva în jur de 200.000 și 300.000 de locuitori, dar cifra respectivă reprezintă un construct istoriografic, nu o realitate demografică certă.³

Revin la întrebarea cu care mi-am început prezenta cercetare. Putem oare să înțelegem realitățile etnice într-o zonă anume doar din simpla analiză a expresiilor folosite în vernacular în documentele de redacție latină? Este exact ceea ce au încercat să facă, ba chiar, uneori, au afirmat-o cu tărie, atât istoriografia maghiară, cât cea românească. Încă din secolul al XIX-lea, pentru mulți istorici maghiari un anume toponim cu rezonanță maghiară sau slavă era văzut realitate etnică indubitabilă, marcând faptul că acolo a fost cândva o comunitate maghiară sau vorbitoare a unei limbi slave, care a dispărut în timp datorită vicisitudinilor istoriei.⁴ Bineînțeles că, pentru istoricii români, un toponim cu rezonanță românească reprezenta o evidență certă a prezenței sau originii românești. De aceea, pornind de la o singură mențiune documentară în vernacular, se considera că respectivul loc, sat sau element geografic marca prezența maghiarilor sau a românilor. În anumite cazuri, un toponim înregistrat târziu în secolele XVII-XVIII, când sursele indicau clar că întreaga populație dintr-o anume comunitate sau regiune

¹ Excepția o constituie Tihamér Turchányi, *Krassó-Szörény vármegye néprajzi viszonyai a mohácsi vész előtti időkből* (Lugos, 1901) și Zoltán Iusztin, "Toponimia maghiară din comitatul Caraș (secolele XIII-XV)," *Banatica* 24/2 (2014): 9-36.

² Ioan Aurel Pop, "How Romanians say it, in the people's words: local onomastics and toponymy in Latin Transylvanian document," *Anuarul Institutului de Istorie G. Barițiu. Series Historica*, Supplement 1 (2015): 143-155.

³ Adrian Magina, Livia Magina, "Banatul medieval," în *O istorie a Banatului. Compendiu*, ed. Ioan Bolovan, Rudolf Graf (Cluj-Napoca: Școala Ardeleană, 2023), 209.

⁴ În cazul Banatului sunt reprezentative în acest sens lucrările lui Pesty (vezi nota 7) sau Turchányi. Vezi și nota următoare.

era cu certitudine românească, a fost suficient pentru istoricii sau lingviștii români spre a trage concluzia că mediul etnic de acolo a fost întotdeauna românesc.⁵

În contrapondere, istoricii și lingviștii maghiari nu s-au lăsat mai prejos, mai ales în perioada interbelică, încercând să răstoarne acea argumentație a colegilor români prin apelul la sursele medievale, care atunci le erau mai la îndemână decât istoriografiei românești. Documentele din epocă înregistrau de multe ori toponimele într-o formulă maghiară, ceea ce, evident, la fel ca și în secolul al XIX-lea, era considerată a fi proba indubitabilă că populația acelei așezări a fost inițial maghiară, înlocuită ulterior de cea românească.⁶

Între aceste două viziuni diametral opuse, care a fost oare realitatea medievală? Consider că pentru evul mediu trebuie să fim circumspecți, pentru că realitățile au fost mult mai complexe decât par la prima vedere. Nu cred că vom putea înțelege vreodată structura etnică a unei zone pornind de la aceste toponime în vernacular, dar cred că, într-o oarecare măsură, ele pot reflecta situația existentă în urmă cu câteva secole.

În cazul Banatului, disputa asupra populației medievale a provinciei, și implicit asupra toponimiei, a pornit în secolul al XIX-lea, atunci când istoricul timișorean Pesty Frigyes a atacat viziunea istorică promovată în rândul românilor și sârbilor din această zonă. Pentru Pesty, nici nu se punea problema că Banatul medieval nu ar fi fost în esență sau unul atașat valorilor maghiare, încercând să minimalizeze rolul elementului românesc, cu toate că a scris studii bune asupra istoriei românilor bănățeni.⁷ Fiind unul dintre cei mai buni cunoscători ai Ungariei medievale, istoric prin mână cărui au trecut mii de documente, părerile sale au avut greutate în epocă, mai ales că erau susținute de numeroase surse. De altfel, el a fost unul dintre cei mai prolifici editori ai actelor medievale privind Banatul,⁸ fapt ce a fost în măsură să ofere un material de lucru enorm istoricilor și filologilor români, pentru care accesul la aceste documente era aproape imposibil. Ulterior, baza documentară creată de Pesty a fost lărgită prin editarea altor documente păstrate în arhivele din România, Ungaria sau Austria.⁹ În actele din secolele XIV-XVI privitoare la actualul Banat întâlnim sute, dacă nu chiar mii de toponime. Și aici, ca în multe alte cazuri, toponimia a fost motiv de dispută între istoricii și filologii maghiari și români. Aș da un exemplu semnificativ despre modul în care cele două opinii s-au intersectat în această analiză toponimică, dar cu rezultate contradictorii. Astfel, toponimul Tövis/Teiuș de lângă Caransebeș a fost considerat în scrisul istoric maghiar ca redând o așezare a acestei

⁵ A se vedea Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX - XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, (București, 1933), Aurelian Sacerdoțeanu, *Considerații asupra istoriei Românilor în Evul Mediu* (București, 1936) sau Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX* (București: Editura Științifică, 1971).

⁶ Lajos Tamás, "A magyar eredetű rumén kölcsönszavak művelődéstörténeti értékelése," în *Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve* (1942): 349-389; *Magyarok és románok*, szerk. József Deér, László Gáldi, vol. I-II (Budapest, 1943); *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum*, curante Emerico Lukinich, adiuvante Ladislao Gáldi, ediderunt Fekete Nagy Antonius, Makkai, Ladislaus (Budapest, 1941).

⁷ Bálint Varga, "In the middle of the nation, on the margins of the academia: historiography in Banat in the long 19th century," *New Europe College Yearbook* (2012-2013): 316-317.

⁸ Frigyes Pesty, *A szörényi bánóság és Szörény vármegye története*, vol. I-III (Budapest, 1877-1878); *Krassó vármegye története*, vol. I-IV (Budapest, 1882-1883); *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*, vol. I: 1183-1430, ed. Ortway Tivadar (Pozsony, 1896).

⁹ Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene 1440-1653* (Timișoara, 1981); *Diplomatarium Banaticum*, vol. I-II (Cluj-Napoca: Mega, 2016-2017); Frigyes Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara/ Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez*, vol. II, 1430-1470, ediție, note și comentarii /Magyarázó jegyzetekkel kiadta Livia Magina, Adrian Magina (Cluj-Napoca: Mega, 2014); *Acta et documenta partes Regni Hungariae inferiores concernentia 1500-1552*, collegit et edidit Hadrianus Magina (Cluj-Napoca: Mega, 2020).

etnii¹⁰, în vreme istoricii români, pe baza realităților etnice înconjurătoare, au considerat că, de fapt, ar traduce românescul spini.¹¹ Există unii istorici care au luat în calcul originea pur românească, socotind că ar proveni de la pădurile de tei existente odată acolo,¹² idee care pare să fie susținută de faptul că secolul al XVII-lea alcătuitorul caransebeșean al dicționarului Valachico-Latinum înregistra acel nume de loc sub forma *Teius: Tilienum, promontorium Caransebesiense*.¹³

M-am întrebat, și pe bună dreptate cred eu, ce însemna *vulgo, vulgariter* pentru cei care au redactat documentele menționate anterior. La ce limbă vorbită face referire scribul când notează *vulgo*? E vorba de limba sa proprie sau a locuitorilor comunității menționate în act?

Din cele câteva sute de acte parcurse, m-am oprit mai ales la acele toponime în dreptul cărora scribul a menționat că sunt denumite așa în vernacular (*vulgo, vulgariter*), cu toate că există numeroase alte cuvinte care pot fi relativ ușor identificate ca provenind din limbile vorbite. Astfel, am putut identifica câteva zeci de asemenea toponime conținute în acte din intervalul 1330-1550. Fără îndoială, numărul lor este mai mare, dar efortul de a parcurge toate documentele cunoscute la nivelul Banatului actual nu cred că ar schimba foarte mult datele problemei. M-am oprit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea deoarece de atunci încep să predomine actele emise în maghiară în arealul banatului de Caransebeș-Lugoj, datele problemei fiind diferite și meritând o cercetare aparte. Bineînțeles, așa cum spuneam, actele acelor vremuri redau de multe ori toponime pe care ușor le recunoaștem a fi în maghiară sau română, dar fără mențiunea de a fi în limba vorbită. Astfel avem *berc* (vârf de deal, de munte), *rév* (vad), *holm/halam* (movilă), *ér* (vână de apă/pârâu) în maghiară sau *baltha zaratha* (balta sărată), *czarina* (țarina), *fontana repede* (fântâna repede) în limba română, ultimele întâlnite mai ales în arealul Caransebeșului.¹⁴ Toponimele din documentele medievale privind Banatul sunt mult prea numeroase pentru a putea fi contabilizate cu exactitate. Spre exemplu, într-un singur document de hotărnicie din 1454 avem: *Monostorywth, quendam vallem Thelegeswelg, magnam vallem Zylaswelg, viam Kaythoruth, vnam magnam metam qua vocatur Pypeshatar*,¹⁵ unde toate toponimele poartă denumiri tipice maghiare. Turchányi considera că *vulgo/vulgariter* se referă tocmai la limba vorbită de populația din acea zonă la care face referire documentul, și cum foarte adesea actele înregistrau toponimia în formula maghiară, considera că și locuitorii trebuie să fi fost maghiari. Concluzionând asupra toponimiei Banatului în epoca angevină, el considera că numele de origine maghiară ar reprezenta circa 80% din total, ceea ce l-a determinat să afirme fără echivoc că “populația originară a comitatului Caraș-Severin a fost maghiară”.¹⁶ Dar să vedem ce ne spun documentele.

Pentru analiza de față, cele mai importante documente care conțin denumiri vernaculare sunt hotărnicile, acele consemnări ale limitelor unei anume posesiuni, deoarece înregistrează și toponimia minoră întâlnită pe teren. Trebuie să menționez însă că actele respective au un mare grad de subiectivitate. Acel tip de document este produs din punct de vedere scripturistic aproape exclusiv în mediul local, în cadrul capitlurilor de la Arad și Cenad, bineînțeles în urma

¹⁰ Turchányi, *Krassó-Szörény*, 110 (Alsó Tovis).

¹¹ Vezi Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania între secolele al XIV-lea și al XVI-lea*, ed. 2-a (Cluj-Napoca: Școala Ardeleană, 2022), 186, 189.

¹² Andrei Ghidiu, Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș* (Caransebeș, 1909), 307.

¹³ Mihail Halici-tatăl, *Dictionarium Valachico-Latinum (Anonimus Caransebesiensis)*, studiu filologic și indice de cuvinte de Francisc Király, (Timișoara: First, 2002), 277; *Dictionarium Valachico-Latinum. Primul dicționar al limbii române, studiu introductiv*, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, 2008, 124.

¹⁴ Toate aceste exemple pot fi găsite în volumele de documente editate de Frigyes Pesty sau Costin Feneșan.

¹⁵ Feneșan, *Diplomatarium I*, 127

¹⁶ Turchányi, *Krassó-Szörény*, 26-28; 74-75.

unei investigații la fața locului. Fiind vorba de cunoscători ai situației locale, am putem considera că hotărnicile surprind într-o mai bună măsură realitatea de pe teren decât o diplomă regală scrisă la Buda sau în altă parte a regatului, aflată la mare distanță de locul indicat în acel înscris. Totuși, așa cum aminteam, și aici e vorba de un grad de subiectivitate relativ mare. Mai întâi pentru că nu știm exact cum a interacționat clericul trimis de capitlu la investigația din teren cu cei chemați la mărturie, cum s-a înțeles cu respectivii. Nu știm nici în ce limbă au conversat. Cum cei mai mulți membri ai capitlurilor erau maghiari (sau vorbitori de maghiară), nu neapărat etnic ci în sens cultural, în mod logic trebuie să presupunem că au folosit limba maghiară în cadrul anchetelor din teren. Când este vorba de nobilii maghiari implicați în mărturie, nu avem nicio îndoială că răspunsurile primite de oamenii capitlurilor au fost în acea limbă, iar toponimele au fost redactate conform uzanțelor limbii maghiare, chiar dacă locuitorii de acolo puteau folosi și denumiri în alte limbi (slavă, română) pentru a desemna aceeași realitate. Deci, importanța celui care depune mărturia în anchetă este una foarte importantă, așa spune decisivă, deoarece el filtrează răspunsul prin intermediul propriului său bagaj lingvistic și cultural. Nu ar fi fost deloc atipic ca nobilul care deținea moșia respectivă să indice denumirea unui anume loc în limba sa maternă (maghiara), cu toate că în cadrul comunităților rurale de pe acel domeniu locuitorii, dacă erau de altă etnie, să fi folosit un termen identic sau asemănător care exprima aceeași realitate dar într-o limbă diferită (română, slavă). O situație de acest gen pare să fie surprinsă de un document din secolul al XVI-lea, care indică o triplă denumire pentru o localitate din comitatul Arad, azi dipărută: *Fewldwaar ... qui vocatur vulgari lingua Kernyacha alias Zenthmyklosteleke*.¹⁷ Astfel, numele original (Földvár) ar indica în maghiară o posibilă fortificație de pământ, dar în limbajul poporului se folosea pentru acest sat numele slav de Kernyacha (din cuvântul sud-slav krnj, care a dat în română Cârnecea) sau așezarea Sf. Nicolae, ultima în limba maghiară. Pentru că în zonă dețineau stăpâniri nobili sud-slavi, poate chiar localitatea era una mixtă din punct de vedere al populației, scribul a înregistrat ambele variante folosite pentru a desemna o așezare care avea deja un nume oficial.

Ce se întâmplă însă când mărturiile provin de la oameni despre care nu avem certitudinea apartenenței la o anumite categorie lingvistică. Aici intervin o serie de factori care generează un și mai mare subiectivism. În ce măsură cunoșteau limba maghiară sau latina cei care au depus mărturiile, dar care aparțineau altei etnii decât cea maghiară, este o chestiune la care nu putem da un răspuns concret. În anumite cazuri, era posibil să se fi făcut apel la un intermediar, care cunoștea mai multe limbi (română, slavă, maghiară) sau cel puțin a comunității unde se desfășura delimitarea teritorială, fiind în măsură să traducă depozițiile pentru omul capitlului. Dacă respectivul nu era nativ, și cunoștințele sale de română, să zicem, erau doar la un nivel precar, fără îndoială că putea înțelege deformat o serie de toponime aduse în discuție, mai ales dacă nu sunau familiar. Nu este deloc hazardat să presupunem că, atunci când un anumit toponim era adus în discuție, dacă nu era în limba cunoscută de omul capitlului, el îi putea fi tradus în maghiară și notat ca atare.

Chiar dacă omul de mărturie era vorbitor nativ de română, și pronunța corect toponimele, intervine aici un alt aspect, cel legat de scrierea lor. În mod clar, clericul care a întocmit actul era versat în arta scrisului, dar oare cât de bine putea reda toponimia locală, mai ales dacă provenea dintr-o limbă neînțeleasă? Greu de răspuns, asta pentru că de foarte puține ori avem numele scriptorului. Situația se complică și mai mult dacă ne gândim că putea fi un cleric de origine străină (germană, franceză etc.) care nu avea maghiara ca limbă maternă. În acest caz e de la sine înțeles că toponimele auzite, și înțelese poate cu chiu cu vai, puteau fi

¹⁷ *Acta et Documenta 1500-1552*, 150.

notate deformat și mai mult, după criteriile lingvistice ale celui care redacta mărturia. În fine, cel care redacta varianta finală a actului avea toate șansele să deformeze la rândul său însemnările primite în urma anchetei.

Mica bază de date despre toponimele indicate ca fiind în limba vorbită, ne semnificativă în noianul de informații privind teritoriul de la sud de Mureș în epoca medievală, mi-a permis totuși să concluzionez că, atunci când pomenește de cuvinte în vernacular, scribul se referă întotdeauna la limba maghiară. Iată câteva exemple, pe care le consider semnificative. Astfel, în 1368 e menționat *quandam magnam viam vulgo Sohordovich* (probabil *Sóhordóut*),¹⁸ unde terminologia latină (un drum mare) este imprecisă, în vreme ce denumirea vernaculară pare a indica un drum major pentru transportul bolovanilor/butoaielor de sare sau cu mărfuri sărate (poate pește?).

Atunci când vrea să indice o formă de relief scribul o face uneori prin dublarea denumirii latine în limba vorbită de către el, evident aceasta fiind maghiară. Un vârf de deal/munte - *cacumina moncium vulgo Berch*,¹⁹ tot o culme de deal - *cuiusdam montis verticem vulgo hath vocatum* sau o râpă adâncă/vâltoare: *magnum voraginem vulgo Erem vocatum*.²⁰ Echivalența este la fel de clară și în cazul: *ad vnam vallem wlggo patac vocatam*,²¹ atunci când se face referire la hotărnicia posesiunii Valea, deținută inițial de cnezi de origine română. Cu toate că este vorba de foste stăpâniri cneziale,²² fiind chiar amintită echivalența dintre Patak și Voya – ultima fiind considerată o formă coruptă pentru Valea²³ - magistrul Petru, omul capitlului, a înscris în această delimitare doar formule toponimice maghiare. Un pământ apăsos - *terram aquosam wlggo Bara nominatam*²⁴ – are în mod obișnuit mențiunea în limba vorbită, dar în acest caz este un cuvânt de origine slavă care indică terenul mlăștinos. Cuvântul *bara* nu mai este folosit în limba maghiară, fiind un împrumut preluat de la slavii de sud, păstrat în anumite toponime.²⁵ În cazul de față este vorba despre o hotărnicie din 1367, ce are în prim plan arealul sudic al actualului județ Caraș-Severin, într-o zonă cu locuiri sau puternice influențe sud-slave încă din evul mediu. Nu știm dacă omul capitlului, Ladislau, arhidiaconul de Caraș, a notat această denumire pentru că așa i-a fost transmisă ori pentru că înțelegea limba slavă și a filtrat-o prin apelul la propriul său bagaj cultural. Cuvântul s-a păstrat în graiul bănățean din anumite zone, spre exemplu în arealul periurban al Reșiței, având sensul de baltă sau loc mocirlos.²⁶

Exemple de echivalență între *vulgo* și limba maghiară avem și în cazul diverselor tipuri de plante indicate în documente, care marcau hotarele unei moșii. Așa ar fi *arbores magnas gyertyanyfa vulgo vocatas*,²⁷ în care denumirea latină este destul de imprecisă (niște arbori mari), în vreme ce termenul maghiar indică exact că este vorba despre carpeni. În aceeași

¹⁸ Pesty, *Krassó*, III, 120.

¹⁹ *Ibid.*, 275.

²⁰ *Ibid.*, 285.

²¹ *Ibid.*, 54.

²² Pentru posesiunea Voya s-au purtat nenumărate procese între foștii stăpâni (cnezi locali) și nobilii în favoarea cărora au fost deposedați - Maria Holban, "Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361-1378)," *Studii și Materiale de Istorie Medie V* (1962): 57-131.

²³ Pop, "How Romanians say it," 145.

²⁴ Pesty, *Krassó*, III, 79.

²⁵ Gergely Czuczor, János Fogarasi, *A magyar nyelv szótára*, vol. I (Pest, 1862), 426. În noul dicționar etimologic al limbii maghiare, apărut începând cu anul 1967, cuvântul nici nu mai este înregistrat, așa cum nu apare nici în Dicționarul lexicului maghiar din Transilvania editat de Szabó T. Attila, semn că era tipic unor zone în care existau locuiri slave sau influențe de cultura slavă.

²⁶ Vasile C. Ioniță, *Monografia localității Câlnic* (Reșița: Timpul, 1997), 136.

²⁷ Pesty, *Krassó*, III, 273.

categorii se înscrie și *quandam arborem ulmi, que vulgo zylfa dicitur*,²⁸ denumire de data aceasta clară atât în latină, cât și maghiară, în ambele limbi arborele menționat fiind ulmul. Altădată scribul nici nu a mai notat denumirea latină, mulțumindu-se strict cu denumirea folosită în limba vorbită: *quandam arborem in wlgo Haas vocatam* (tei) ...*quandam arborem in wlgo Gyartyan vocatam* (carpen).²⁹ Denumirile unor arbori, uneori fără mențiunea că provin din limba vorbită, sunt mult mai multe, de cele mai multe ori fiind vorba despre numele maghiar: *arborem Thul* (*tölgy* - stejar), *quandam arborem Gumulchenfa* (un tip de tufă cu fructe, păducel).³⁰ În 1394 un alt act ne indică un *virgultum rubeum vulgo veresharast*,³¹ în acest ultim caz tufa avea de culoare roșie (destul de imprecis în latină după părerea mea, pentru că nu sunt sigur dacă titulatura indică o anumită plantă) fiind dublată de un nume mult mai precis în vernacular pentru a indica feriga. Un măcăciș amintit în 1363 - *rubetum vulgo Cher vocatum* – este dublat de numele maghiar (același și în română) pentru a indica cerul (o specie de stejar).³²

Aș mai aminti câteva exemple remarcabile pentru identitatea dintre limba maghiară și ceea ce scribul consideră că e limbajul vernacular. În 1322 un document consemnează - *lavanderii qua in vulgariter keutelen musou appellatur*³³ – fără îndoială cu referire la spălătorii de aur condiționari aflați în așezarea Veresmart din comitatul Cenad. În 1370, Radul comes de Cuiești (Kövesd) jefuia posesiunea Biniș de *quinque argenas feni quod dicitur Kalangia*, ultimul cuvânt în maghiară fiind evident cel care explica ce tip de clăi de fân au fost luate cu forța.³⁴ Se prea poate, pur și simplu, ca în acest caz scribul să nu fi avut nicio altă modalitate terminologică de a explica tipul de clăi furate decât prin apelul la cuvântul folosit uzual în limba maghiară. La fel și în 1412, când era adusă în discuție datoria pentru *vnum Nisum quod wlgo caruol*.³⁵ Și în această situație scribul a folosit cuvântul maghiar pentru a reda cu exactitate specia avută în vedere (șoim de câmp/uliu păsărar), tipul păsării fiind indicat fără îndoială de către nobilii implicați. Chiar și într-un document latin târziu, de la începutul secolului al XVII-lea, întâlnim *Alpium Bassa hauassa uulgo dictarum*,³⁶ pentru a denumi în maghiară niște munți ai pașei din zona Fârdea, unde celelalte toponime (satele) înregistrate de document au clare origini românești.

Prin exemplele enumerate mai sus, mi se pare destul de evident că, cel puțin pentru ceea ce considerăm a fi zona Banatului medieval, indicarea unui anumit toponim sau hidronim, denumirea unei forme de relief, a unei plante sau animal, atunci când scribul precizează numele în vernacular (*vulgo, vulgariter*) o face întotdeauna cu trimitere la limba maghiară.

În secolul al XIV-lea, și uneori în veacul următor, când scribii capitlului indicau toponime în altă formulă vernaculară decât maghiara, menționau situația în mod expres. Din ceea ce am putut identifica până acum, avem doar două asemenea mărturii din spațiul supus analizei de față. Una provine din anul 1371, atunci când scribul notează *unum locum Teglar*

²⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL), Diplomatikai Levéltár (DL), nr. 91421= *Acta et documenta partes Regni Hungariae inferiores concernentia 1300-1350*, collegit Hadrianus Magina, mss., nr. 183.

²⁹ Pesty, *Krassó*, III, 40.

³⁰ Un astfel de exemplu: *Oklevelek Temesvármegye*, 39

³¹ MNL OL, DL 71208.

³² Pesty, *Krassó*, III, 54.

³³ MNL OL, DL 86947= *Acta et documenta partes Regni Hungariae inferiores concernentia 1300-1350*, collegit Hadrianus Magina, mss., nr. 17.

³⁴ Pesty, *Krassó*, III, 100.

³⁵ *Ibid.*, 277.

³⁶ Pesty, *Krassó*, IV, 261.

*vocatum vulgariter, secundum vero Olachos Charamada vocatum.*³⁷ Este evident că tégglavár – cetatea de cărămidă – din maghiară a primit și corespondentul în limba română: Cărămida. E vorba de un loc de pe moșia Icuș, donată familiei boierului muntean Karaph refugiat în regatul Ungariei, moșie situată în apropiere de Lugoj, în arealul Nădrag-Gladna Română, într-o zonă în care numărul românilor trebuie să fi fost semnificativ. De altfel, în același document întâlnim mai multe toponime care cu certitudine provin din limba română: izvorul Bosar – *Bosarfeu* (posibil Bujor), izvorul Veche – *Vechefeu*, valea Veche – *Vechepataka*. În cazul lor, scribul nu a mai amintit și varianta folosirii denumirilor respective în limba română, adăugând la cuvintele românești denumirile specifice limbii maghiare pentru izvor sau vale. Cel mai probabil lui i-au fost transmise numele locurilor respective așa cum sunau ele în română, dar la care a menționat indicativul geografic (vale, izvor) potrivit uzanței limbii maghiare, semn că era nativ în această limbă.

Al doilea exemplu de acest fel îl avem dintr-un document din anul 1418, act ce surprinde printre multele hotare amintite cu acea ocazie și *quedam palus in volacho baltha dictus*, adică mlaștină sau un luciul de apă numit baltă în română. Pentru a fi și mai precis, scribul mai notează odată *quendam paludem fertes vocatum in volacho Baltha*, în care alături de denumirea latină le notează și pe cea maghiară (fertő) și pe cea românească (baltă).³⁸ Geografic vorbind, zona menționată în document se afla situată în apropiere de actualul oraș Reșița, în districtul românesc Izvorul Bârzavei (Borzafő), deci, din nou, într-un spațiu unde regalitatea maghiară, prin chiar recunoașterea districtului, admitea prezențe semnificative românești. Fiind vorba de o hotărnicie în favoarea unor nobili români, se poate bănui că scribului i s-au indicat mersul hotarelor în limba română. Fie că înțelegea limba, fie că i s-a tradus de către o persoană prezentă la fața locului, nu este exclus ca cel care a alcătuit documentul să fi transpus în propria sa limbă (maghiara) anumiți termeni echivalenți din română, poate pentru o mai bună înțelegere a celor consemnate.

Ceea ce se poate observa cu ușurință în cazul Banatului secolelor XIV-XV este faptul că în proporție majoritară documentele redau toponime în vernacular în limba maghiară,³⁹ indiferent dacă e o zonă precum cea a Caransebeșului despre care avem mărturii destul de clare că era majoritar românească. Chiar în acte în care sunt amintite toponime cu certă origine românească, ori chiar cu mențiunea că așa li se spune în română, predomină toponimia vernaculară maghiară ori redată după tipicul limbii maghiare. E drept că, în secolele XVI-XVII, poate fi observată o mutație vis-a-vis de expresia *vulgo/vulgariter*. Într-un document din anul 1655, scris în limba maghiară, se poate observa foarte ușor această transformare. Astfel, într-o înțelegere pentru satul Brebu sunt amintite *Körtveli völdgyének folyamotjat (vulgo Matka véli Perzuluy)* și *az falunak Érèben (mely vulgo vena Szatuluj)*, adică pârâul din valea Perilor și vâna de apă a satului. De data aceasta denumirile maghiare sunt dublate în limba vorbită (*vulgo*), adică în română.⁴⁰ Situația este de înțeles din mai multe motive: pe de o parte satul Brebu este unul românesc, cu toponimie minoră românească; pe de altă parte cei care scriu actul nu mai sunt oamenii capitlului ci nobili de origine română din zona Caransebeșului (Iacob Fiat, asesor, Nicolae Ivul, jude al nobililor, Ioan Bobic, notar al comitatului); nu în ultimul rând, cei implicați în înțelegerea pentru localitate sunt tot nobili cu origini românești. Se poate observa că, din punct de vedere procedural, nu este nimic diferit de evul mediu: are loc ancheta

³⁷ Ibid., 110.

³⁸ Ibid., 285-286.

³⁹ Iusztin, "Toponimia maghiară," 30-35. Numai pentru comitatul Caraș au fost înregistrate peste 170 de toponime cu origine clară maghiară.

⁴⁰ Pesty, *Krassó*, IV, 351-352.

de teren, se întocmește un document, care apoi capătă o formă finală. Modificarea esențială este la nivel lingvistic, căci din a doua jumătate a secolului al XVI-lea maghiara a înlocuit latina ca limbă de redactare a actelor. Arealul Caransebeșului a fost unul majoritar românesc, dar în care nobilimea era cu certitudine bilingvă, folosind maghiara la nivel administrativ, iar româna la nivelul comunicării curente sau în bisericile locale (reformată și catolică),⁴¹ astfel că în cazul de față *vulgo* pare să reflecte într-o mare măsură apartenența lingvistică a celor implicați în exercițiul scrierii unui anume document.

Mă întorc atunci la întrebarea mea inițială: putem fi siguri că toponimia reflectă identitatea etnică a teritoriului ?

Consider că este destul de riscant să acceptăm o astfel de variantă ca fiind irefutabilă, pentru că nu putem avea certitudinea că toponimele reflectă cu adevărat situația de pe teren ci, mai degrabă, așa cum lasă să înțeleagă acel document din secolul al XVII-lea, oferă indicii despre etnia celui implicat în ancheta de teren dintr-o anumită zonă sau a celui care scrie documentul. Acestea sunt cele două personaje cheie prin intermediul cărora ni s-a transmis toponimia medievală, dar care au filtrat-o prin setul lor de valori lingvistice. Totuși, toponimia ne poate oferi indicii pertinente despre situația etnică, însă doar dacă este coroborată cu alte informații documentare care să confirme denumirile înregistrate în hotărnicii.

Investigația mea nu s-a dorit nici pe departe una exhaustivă, ci, mai degrabă, o introducere într-o problemă dificilă și controversată. Pentru a desluși complexitatea situațiilor prezente în documentele medievale, chiar și numai la nivelul Banatului, cred că e nevoie de o abordare pluri-disciplinară, care să implice istorici, filologi, cunoscători ai dreptului medieval, chiar sociologi, pentru că doar așa că vom putea depăși barierele pe care fiecare dintre aceste domenii și le-a autoimpus, doar în felul acesta putem înțelege aspecte asupra cărora, în condițiile normale ale disciplinei respective nu ne-am fi aplecat niciodată.

⁴¹ Vezi în acest sens Adrian Magina, *De la excludere la coabitare. Biserici tradiționale, Reformă și Islam în Banat (1500-1700)* (Cluj-Napoca: Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2011) și “Nobilime și cultură scrisă la frontiera de sud-vest a Principatului Transilvaniei,” în Susana Andea, Adinel Dincă (coord.), *Exercițiul scrierii în Transilvania medievală și premodernă* Cluj-Napoca-Gatineau: Argonaut-Symphologic Publishing), 2016, 295-308.